
Historična dokumentacija

Jurij Perovšek*

Pismo Vladislava Fabjančiča Lazarju Markoviću 13. decembra 1918

V preučevanju odnosa slovenskih komunistov do narodnega vprašanja v prvi jugoslovanski državi imajo posebno mesto stališča, ki sta jih pred opustitvijo unitarističnih in centralističnih pogledov Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) leta 1924,¹ zagovarjala sekretar Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo iz let 1920-1923 Lovro Klemenčič (1891-1928) in njegov tesni sodelavec Vladislav Fabjančič (1894-1950). V nasprotju s prvotno oceno KPJ, da nacionalno vprašanje v jugoslovanski državi ne obstaja, saj naj bi bila država le enega, jugoslovanskega naroda in ji zato ustreza samo centralistična notranja ureditev,² sta namreč že zelo zgodaj zagovarjala drugačne poglede. Klemenčič je že na I. državni konferenci KPJ, ki se je zbrala med 3. in 15. julijem 1922 na Dunaju, predlagal, naj se »diskusija razdeli in (...) se posebej razpravlja o nacionalnem vprašanju».³ Fabjančič pa je jeseni istega leta na zborovanju Zveze delovnega ljudstva 27. oktobra 1922 v Unionovi dvorani v Ljubljani, zagovarjal pravico samoodločbe Slovencev, Hrvatov in Srbov in poudaril: "Če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo

---

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: Jurij.Perovsek@inz.si

¹ KPJ je opustila svoje prvotne poglede na nacionalno problematiko v jugoslovanski državi na osnovi spoznanj, ki so se uveljavila v široki javni teoretskopolični razpravi, ki je o nacionalnem vprašanju tekla v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije od maja do decembra 1923. Spoznanja, ki so se v njej uveljavila, je nato v posebni Resoluciji o nacionalnem vprašanju poudarila III. državna konferenca KPJ, zbrana od 1. do 4. januarja 1924 v Beogradu. Resolucija je poudarila, da je Jugoslavija mnogonacionalna država, v kateri ima vsak narod pravico samoodločbe vse do odcepitve, zaradi interesov razrednega boja pa je zagovarjala ponovno in prostovoljno federativno državno združitev jugoslovanskih narodov. - Prispevki, ki so nastali v času razprave o nacionalnem vprašanju in resolucija, ki jo je o tem vprašanju sprejela III. državna konferenca, so objavljeni v Razpravi o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ / zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim : uvodno študijo napisala Latinka Perović. Ljubljana 1990, 435 str.

² Obstoje nacionalnih problemov je tedaj KPJ priznavala le v odnosu do nacionalnih manjšin.

³ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1551, Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju 1869-1990, šk. 1, Zapisnik seje komisije za politično situacijo in naloge KPJ, 11. 7. 1922.

ali federacijo, bo razredno-zavedni proletarijat podpiral boj zanjo, ker to odgovarja njegovim načelom v nacionalnem vprašanju."⁴

To, za tedanji nacionalni program KPJ revolucionarno stališče, se je bistveno razlikovalo od tistega, ki ga je Fabjančič zagovarjal ob nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) 1. decembra 1918. Fabjančič je bil pred prvo svetovno vojno preporodovec, od leta 1914 pa prostovoljec v srbski vojski. V bitki na Ceru avgusta 1914 je bil ranjen, nato je delal pri srbskem zunanjem ministristvu v Ženevi, kjer se je spoznal z vidnim pripadnikom Pašičeve Narodne radikalne stranke ter direktorjem in ustanoviteljem tamkajšnje revije *La Serbie* dr. Lazarjem Markovičem.⁵ Po oblikovanju Kraljevine SHS mu je pred vrnitvijo v domovino pisal pismo, v katerem se je zavzel za dosledno uveljavljanje jugoslovanskega unitarizma v novi državni skupnosti. Pismo je zanimivo pričevanje o različnih pogledih na jugoslovansko državo, ki so živeli med Slovenci ob njenem nastanku. Našel sem ga januarja 2004 v Zbirki dr. Lazarja Markovića v Arhivu Srbije in Črne gore v Beogradu. Pismo se glasi:

"Genève, le 13. XII. 1918.

Poštovani g. profesore,

pošto ću skoro otići kući i tamo početi sa novim radom, smatram za umesno, da Vam pismeno izreknem nekoliko misli, jer se možda više nećemo ovde videti.

Ja vam izrazujem zahvalnost za Vaše držanje u pogledu unutarnjeg uređenja naše države,⁶ jer sam i ja uvek bio mišljenja, da naša država, pošto smo samo jedan narod, mora biti unitaristička. Ona mora biti unitaristička i iz drugih razloga: danas opažamo da se baš najkonzervativniji elementi i bivši besni austrijanci⁷ izjavljaju za svakojake federacije. Na nama Srbima i Slovincima stoji, kao i na Dalmatincima i drugim trezvenim Hrvatima, da, uprkos tamnih elemenata ostvarimo i sačuvamo slobodu, jedinstvo i budućnost naše nacije. Sav moj rad kod kuće biće upućen jedinstvu i taj rad nije težak, jer ogromna (možda skoro svi) većina Slovenaca jesu toliko politički zreli, da znaju da bez jedinstva cele naše rase nema ni veličine, ni budućnosti, ni demokratije. Možda se nećemo slagati u svima

⁴ Delavske novice, II, 2. 11. 1922, št. 44, Zveza delovnega ljudstva. - O Zvezi delovnega ljudstva, politični povezavi kršćanskosocijalistične Delavske zveze, komunistov in ljubljanske krajevne organizacije Socijalistične stranke Jugoslavije (t. i. Zarjanov) za ljubljanske občinske volitve 3. 12. 1922, glej Janko Prunk: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 11-12, 1971-1972, št. 1-2, str. 199-228.

⁵ Lazar Marković (1882-1955), pravnik in politik. Pravo je študiral v Beogradu in Berlinu, kjer je doktoriral. Od 1910 je bil docent, nato od 1914 do 1920 profesor na beograjski pravni fakulteti. Bil je tesen sodelavec Nikole Pašića, po prvi svetovni vojni večkrat minister in poslanec.

⁶ Marković je bil že v času priprav na jugoslovansko državno združitve leta 1918 odločen zagovornik unitaristične jugoslovanske države. Tako stališče je razkril tudi v članku Ženevski zaključki ... Jedna epizoda iz vremena stvaranja naše države, ki ga je objavil v beograjskem dnevniku *Vreme*, IV, 26., 27. in 28. 4. 1924, št. 847. V omenjenem članku - napisal ga je, ker je "imel nek delež v pripravi in delu ženevskega sestanka" -, med drugim pravi, da je bil znani Ženevski sporazum o kon/federativni združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in Kraljevine Srbije, sklenjen 9. 11. 1918 (sporazum je nato srbska stran razveljavila), "zgodovinska napaka". Kot pravnik in politik je zagovarjal unitaristično državno ureditev tudi po oblikovanju Kraljevine SHS.

⁷ Mišljena je katoliška Vseslovenska ljudska stranka, ki so ji po nastanku jugoslovanske države politični nasprotniki radi očitali t. i. avstrijakantstvo.

*pojedinstima,**ali**u*

glavnom ćemo se složiti: t. j. jedinstvo. Od jakobinske revolucije nije ostalo ništa drugo do unitarizma, ali taj je ostao. Ja ću svima snagama raditi za jedinstvo, jer znam da je to i u duhu i u koristi i u željama Slovenaca. Kao što sam dosad pogodio mišljenje slovenčakih masa, ubeđen sam da se i ovog puta ne varam.

*Primite, g. profesore, moje iskrene
pozdrave
Vladislav Fabjančić".⁸*

Fabjančič je na stališču jugoslovanskega unitarizma vztrajal tudi kasneje. Zagovarjal ga je še v letih 1920-1921, ko je bil poslanec KPJ v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. Vendar se je tedaj v pomembni podrobnosti od njega že delno oddaljil. Ker je iz sicer unitarističnega ustavnega predloga Pašičeve vlade - in sicer na pobudo slovenskega poslanca, člana liberalne Samostojne kmetijske stranke dr. Bogumila Vošnjaka -, izpadlo določilo, da je v Sloveniji uradni jezik tudi "slovenski dialekt", je v svoji razpravi v skupščini 10. maja 1921 poudaril, da ne vidi "v naši državi niti jezikovne enakopravnosti".⁹

Fabjančič se je po razglasitvi Zakona o zaščiti države 2. avgusta 1921, s katerim so bili vsem komunističnim poslancem odvzeti mandati in poslanska imuniteta, KPJ pa je bila izključena iz političnega sistema Kraljevine SHS, umaknil v tujino (najprej v Italijo, od tam v Švico, nato v Avstrijo in Nemčijo), od koder se je spomladi 1922 vrnil v Ljubljano.¹⁰ Med bivanjem v tujini in nato v drugi polovici leta 1922 ponovno doma, je očitno znova premislil svoje poglede na narodno problematiko v Kraljevini SHS, v kateri je kmalu po sprejetju unitaristične in centralistične vidovdanske ustave 28. junija 1921 nacionalno vprašanje postalo osrednji problem.¹¹ Fabjančič ga je oktobra 1922 ocenjeval že po njegovi dejanski vsebini, kar je izrekel na omenjenem zborovanju Zveze delovnega ljudstva. Ko je v drugi polovici leta 1923 KPJ v razpravi o nacionalnem vprašanju utemeljila svoj federativni nacionalni program, pri tej programski spremembi v jugoslovanskem komunističnem gibanju ni več sodeloval. Zaradi stališč, ki sta jih zagovarjala že ob oblikovanju Zveze delovnega ljudstva, to je povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, sta bila namreč Klemenčič in Fabjančič 15. aprila 1923 izključena iz KPJ. Fabjančič se je umaknil iz političnega življenja in bil mestni arhivar v Ljubljani, pojavljal pa se je tudi kot publicist.¹² Tako se je zgodaj končala politična pot intelektualca in politika, ki je med prvimi v KPJ opustil unitaristično stališče. Ob nastanku jugoslovanske države ga je zagovarjal z vso ostrino, slaba štiri leta kasneje pa se je, upošteva večinsko slovensko narodnopolitično voljo, zelo

⁸ Arhiv Srbije i Crne gore, 85-1-1.

⁹ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, I. - Beograd 1921, 27. redni sestanek, 10. 5. 1921, str. 16; Jurij Perovšek: Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920-1921). Studia Historica Slovenica, 2, 2002, št. 2, str. 436-438, 440.

¹⁰ Franc Rozman: Fabjančič, Vladislav. Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 74.

¹¹ Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

¹² Rozman, Vladislav Fabjančič, str. 74.

jasno zavzel za njeno federativno preureditev.